

Гоўзіч І.М. (Мінск)

Мастацкая рэалізацыя фальклорных матываў у баладах Янкі Сіпакова

Творчасць Янкі Сіпакова — яскравае сведчанне таго, што фальклор працягвае жывіць сучасную паэзію не толькі сваёй вобразнасцю, інтанацыяй, але і паэтычным арсеналам. Падобны ўплыў выяўляецца ў творчасці аўтара ў некалькіх кірунках: выкарыстанне паэтыкі народных песень (настрою, тэматыкі, характару гукавой і інтанацыйнай арганізацыі, вобразнай сістэмы); арганічнае ўключэнне народных песень, прыказак і прымавак у арыгінальныя творы; зварот паэта да жанру балады.

Балада як адзін са старажытных жанраў ліра-эпічнай, эпічнай, радзей, лірычнай паэзіі, з драматычным сюжэтам, трагічным фіналам трывала замацавалася ў нацыянальным «пантэоне» ўлюбёных літаратурных жанраў, поўніцца фальклорнымі вобразамі і матывамі. Дарэчы, дыфініцыі літаратурнай і фальклорных балад («ліра-эпічная песня, якая адпавядае пра драматычныя і трагічныя калізій ў асабістым, сямейным, часам грамадскім побыце чалавека» [4, с. 125]) істотна не адрозніваюцца.

Адным з самых яркіх прадстаўнікоў баладнага жанру з'яўляецца паэт пасляваеннага пакалення Янка Сіпакоў, зборнік якога «Веча славянскіх балад» па праву займае значнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры: «У кнізе «Веча славянскіх балад» пры ўсёй разнастайнасці яе ўнутрыжанравых змен выявілася пераважна арыентацыя аўтара на айчыныя баладныя традыцыі, якіх ў адрозненне ад заходне-еўрапейскіх (французскіх, італьянскіх, нямецкіх) характарызуюць большая свабода да кананічнай пабудовы страфы, выразная сюжэтнасць, падзейны дынамізм» [2, с. 41].

Прычыну звароту Янкі Сіпакова да баладнага жанру вельмі дакладна акрэсліў яго папличнік Анаоль Вярцінскі, зазначыўшы, што «паэзія не можа быць аб'якавай да мнулага, таму што яна прарываецца наперад, у будучыню» [1, с. 229]. Таму ўзнаўляець сувязь часоў, пастаянна падтрымліваць яе — адна з галоўных задач паэзіі. Пра гэта сведчыць і выказванне А.Ф. Лысенкі: «кожная балада Янкі Сіпакова ўяўляе характэрны фрагмент ва ўнутрана-цэласным малюнку жыцця славянскіх народаў на працягу амаль дзесяці стагоддзяў» [2, с. 33].

Балада як жанр (літаратурны і фальклорны) сінтэзуе ў сабе лірычны, эпічны і драматургічны пачаткі, пры перавазе першага ці другога. Аўтара / невядомага стваральніка цікавіць эпічнае здарэнне, але не само па сабе, а менавіта тым, што дае магчымасць паказаць веліч ці нізкасць чалавечага духу, выказаць свае адносіны да пэўнай з'явы. Драматычнасць жа балады абумоўлена складанасцю канфлікту паміж Дабром і Злом, імкненнем чалавека да нечага светлага і немагчымасцю здзяйснення намаганняў.

Сучасная балада паспяхова развіваецца ў некалькіх жанрава-стылявых напрамках, аднак перашкодай пры аналізе названага жанру з'яўляецца адсутнасць адзінай класіфікацыі. Паводле меркавання М.І. Мішчанчука, балада сёння шмат эксперыментуе, шукае новыя прынцыпы адлюстравання рэчаіснасці. Пошук вядзецца і па лініі зместу, і па лініі формы. У першым

выпадку яна стараецца пашырыць межы адлюстравання свету, паглыбіць сваю філасофскую аснову, дасягнуць значна большага, чым гэта было ўласціва ёй раней, абагульнення абставінаў, эпизодаў, фактаў, характараў і г. д., стварыць перад чытачом уражанне прасторавай неабмежаванасці і часавай трохмернасці дзеяння. У пошуках магчымасцей узбуджэння зместу яна і ідзе на паяднанне адзнак трох родаў. Бывае, што такое паяднанне ўдаецца аўтарам (як, напрыклад, паэтам ваеннага пакалення, а таксама Я. Сіпакову), а часам здараецца, што сінтэзу не адбываецца, дамінантным аказваецца адзін з трох родавых пачаткаў.

Атрымліваецца, што балада выступае ў чатырох галоўных разнавіднасцях: як чыста эпічная, калі ў яе аснову пакладзены падзеі, дзеянне; пераважна лірычная, у якой аўтар праз апісанне пачуццяў і перажыванняў лірычнага героя выяўляе свае адносіны да свету; выразна драматургічная, заснаваная на канфлікце і напружаным дзеянні; і сінтэтычная, якая з'яўляецца вынікам сінтэзу адзнак трох вышэй названых разнавіднасцей. Баладзе ўласцівыя гераічны пафас, што вынікае з трагедыйнай калізіі і трагедыйнага сюжэту, а таксама дынамізм, ад якога дзеянне «выходзіць наверх», не губляецца, пераплятаецца з пачуццём, узбагачае і «актывізуе» яго.

У жанравых адносінах балады разнастайныя. Гэта балады-паданні, балады-легенды, балады-прытчы, балады-казкі, балады-рэфлексіі, балады-думы, балады-песні, балады-споведзі, балады-партрэты і інш.

Балады могуць мець розную форму: яны могуць быць маналагічнымі, напісанымі ад імя непасрэдных удзельнікаў падзей (што бліжэй да лірыкі); дыялагічнымі, калі пры дапамозе дыялога развіваецца дзеянне, раскрываюцца характары герояў (блізкія да драмы); выяўленча-апісальнымі, дзе выяўляецца падзейны сюжэт (блізкі да эпісу).

Янка Сіпакоў з поспехам сінтэзуе ў баладзе адзнакі найперш двух родаў літаратуры, у выніку чаго і нараджаецца яго эпіка-лірычная разнавіднасць балады. Амаль усё ў падобных творах пачынаецца з выразных і паўнаважкіх гістарычных змалёвак, якія уключаюць у сябе акцэнтныя сцэны. Дзякуючы падобнаму прыёму пісьма, перад чытачом паўстае даволі свабодны і аб'ёмны малюнак і, на сцвярджэнні даследчыкаў, «з'яўляецца дадатковае значэнне сюжэта, які трымаецца на прадметных сцэнах, эпизодах і карцінах, нібы мост на маналітных апорах» [3, с. 84]. Падобныя творы вельмі выразана набліжаюцца да гістарычных фальклорных балад. Разгледзім для прыкладу славенскую баладу XX стагоддзя «Еш!». Яе сюжэт можна перадаць усяго некалькімі словамі: змучаныя голадам, знясіленыя ад цяжкай працы, фашысцкія вязні жывуць толькі марай пра Свабоду і таму цішком, каб не бачылі наглядчыкі, кормяць сваімі пайкамі таварыша, каб ён падужэў, змог перасіліць вартаўніка і дапамагчы ім уцячы на волю. Мы бачым, як вязні нясуць свае нескарыстаныя пайкі, як есць ён і чаўкае, а яны палохаюцца, каб гукаў гэтых не пачулі вартаўнікі, як і што яны думаюць, калі назіраюць за пераўтварэннем такога самага, як яны, вязня ў дужага чалавека:

Як радасна — ужо рукі ягонай

Ніхто не можа ў лагеры сагнуць!

Паспрабавалі ўдзесьцёх падужаць —

Параскідаў, нібы той бык снапы. Еш! [5, с. 270]

Кожная сцэна ў баладзе мае не толькі канкрэтны, але і абагульнены змест — працуе на надзею палонных — нягледзячы ні на што, уратавацца, але сюжэт не з'яўляецца адзіным «стрыжнем» твора, бо не меншую вартасць мае і тое, што прапушчана праз душы вязняў і набывае форму калектыўнага маналогу. У творы фізічнай смерці няма, але яна не мінуе вязняў, якія даведаліся, што кармілі здрадніка, падасланага вартаўнікамі. Паводле жанравага вызначэння, гэта балада-прытча, у якой скандэнсаваны вопыт горкага мінулага і аўтарскае разуменне складанасці жыцця.

Дзеянне-эпізод, дзеянне-сцэнка знаходзіцца і ў цэнтры гістарычнай балады ўсіх славян XV стагоддзя «Грунвальд», у аснову якой пакладзена адлюстраванне барацьбы паміж славянамі і крыжакамі і паражэнне апошніх. У гэтым творы характары персанажаў як бы «урастаюць» у сцэны і эпізоды, «высвечваюцца» ў выразных дэталях. За кошт сцэн, эпізодаў і дэталю паэт здымае дыдактызм у творах баладнага жанру, не ўмешваецца ў апавяданне.

У эпічных жа баладах ствараецца ўражанне гоўнай адсутнасці аўтара, але гэта не так: аўтар, каб не быць надакучлівым, пакідае сам-насам і падзеі, і герояў, прымушае самараскрывацца дзеянне. Падобная «растворанасць» аўтара ў тэксце становіцца фактарам стварэння вобраза шматгалосага і аб'ёмнага свету. Прыкладам падобнай манеры пісьма аўтара з'яўляецца балада «Падатак. Балгарская балада. XVI стагоддзе», заснаваная на рэальных гістарычных падзеях у Балгарыі, галі заваёўнікі для ўмацавання свайго становішча выходзілі мясцовых дзецей на свой лад, адлучалі іх ад бацькоў.

Там дадуць адразу ім чужое імя:

Так прымусяць здрадзіць — без віны! — Радзіме.

А яшчэ навучаць ненавідзець люта

Бацькаўшчыну, дом свой, што даўно ў пакутах [5, с. 313].

Падатак — гэта малыя балгарскія дзеці, якіх гадуюць чужынцы, выходзілі з іх цорагаў свайго краю, зямлі і радзімы. Аўтарская пазіцыя выяўляецца ўжо ў выбары падобнай жыццёвай сітуацыі, дадумваецца чытачом. Фальклорны матыў размовы маці з сынам «нарошчваецца» / дапаўняецца аўтарскім дыдактычным вывадам пра захаванне годнасці нягледзячы ні на якія абставіны.

Сярод балад Янкі Сіпакова даволі многа лірычных, што гучаць як унутраныя маналогі герояў. Іх кампазіцыя не перашкаджае разгортванню маральна-этычнага і сацыяльнага канфліктаў, развіццю «унутранага дзеяння», паказу барацьбы паміж сіламі добра і зла.

Так твор Янкі Сіпакова «Вяселле» напісаны ў фальклорным стылі. Паэт умела выкарыстоўвае традыцыйныя фальклорныя вобразы, адухаўляе прыроду. Так, у адпаведнасці з народам ажыццяўляе свой выбар нявеста з беларускай балады XV стагоддзя — вольная дзяўчына выходзіць замуж за раба. Балада «Вяселле» — балада-песня, балада-плач, прасякнутая болем і любоўю да тых высакародных людзей, якія не пабаяліся рабства, захавалі сваё каханне. Твор напісаны ў форме паслядоўнага звароту нявесты да дня, вечара,

ночы, раніцы, сонца з просьбай затрымацца на імгненне, падоўжыць хвіліны свабоды, якія ўжо закончыліся для дзяўчыны, за якой рана-рана бяжыць з панскага двара цівун.

Многія балады Янкі Сіпакова створаны ў сузалежнасці з патрабаваннямі драматургічных твораў: у іх аснове ляжыць востры канфлікт, матэрыял падаецца ў форме дыялогу.

Яскравым прыкладам падобнай разнавіднасці з'яўляецца балада «Разня», аснову якой складае размова маці і маленькага сына, з якой чытач даведваецца і пра жудасныя падзеі, і пра стаўленне да іх аўтара:

— Мамачка, мамка, чаму, паглядзіце,
Чырвоная рэчка такая?

— Сыне мой, сыне, у ёй не вадзіца —

То ж кроў наша, сыне, людская [5, с. 323].

Звяртае на сябе ўвагу асаблівасць гэтага твора, як і многіх іншых балад Янкі Сіпакова, — паэт рэдка калі апісвае смерць герояў, а стварае «перадсмяротную сітуацыю», бо канец твора вядомы чытачу і так, трагічны.

Такім чынам, разгледжаныя творы Янкі Сіпакова сведчаць пра ўменне паэта спалучаць у сваіх баладах не толькі героічны, казачны, фальклорны, алегарычны змест, але і драматургічныя прытчыны пісьма, дзякуючы чаму ўзмацняецца канфлікт, а дзеянне, хай і завуляванае, узводзіцца на новую вышыню.

Але самыя лепшыя балады нараджаюцца ў Сіпакова на аснове спалучэння трох спосабаў паказу рэалінасці: маналагічнага, дыялагічнага і апісальнага. Як адзначае М. І. Мішчанчук, у такой сітуацыі «сплаў розных родавых адзнак становіцца арганічным і ў многім вызначае цэласнасць і поліфанічнасць створанай аўтарам карціны жыцця» [3, с. 90]. Падобны сінтэз апавядальнасці, спавялальнасці і дзеяння сведчыць пра імкненне сучаснага мастацтва не толькі да жанравага «распаду», але і адраджэння ў ім сінкрэтызму, пра вяртанне пад уплывам складаных падзей, «ушчыльненасці жыцця» да сваіх вытокаў, «спрадвечнай» (изначальной) сутнасці.

Канкрэтным нашым назіранні аналізам балады «Пытанне». Пачынаецца яна з выразнага апісання працы аратага, гаспадара зямлі, што складае аснову большасці нацыянальных фальклорных твораў, якая перапыняецца дзікунскім дзеяннем чужакоў-заваёўнікаў (эпічны пачатак, класічнае «аголенае» апісанне дзеяння, працы):

Ён звозіў даспелае жыта —

Адпрэгли каня чужакі.

Пытаюць са здзекам бандыты:

— Скажы нам, а хто ты такі? [5, с. 270]

У гэтым апісанні ўжо заключана трывога, якая ўсё больш і больш мацнее, пытанні сейбіту раз за разам задаюць чужакі. Пачынаецца дыялог, але больш гавораць бандыты, прымушаючы Маркоўскага прызнаць іх уладу, назвацца не македонцам, мужыком, а грэкам. Але той трымаецца з гонарам і нават пасля шматлікіх бязлітасных удараў сцвярджае сваю нацыянальную і чалавечую годнасць:

— Я — Коча Маркоўскі. Мо чулі?

Я — македонец, мужык... [243, с. 270]

У канцы балады гэтыя ж словы паўтарае яго сын — Ташка Маркоўскі. Усё як бы пачынаецца з пачатку, супрацьстаянне ворагу-чужынцу, сілам зла працягваецца. Паўторы ў творы (як і ў большасці фальклорных) узмацняюць значны вывад па тое, што нацыянальная энтрапія немагчымая пакуль жыве хоць адзіны захавальнік непаўторна-індывідуальнага і разам з тым нацыянальна-абагуленага самаўсведамлення пра годнасць і значнасці вечнага квадрума «я — мой род — народ — нацыя».

Як бачна, Янка Сіпакоў у баладзе выкарыстоўвае адзнакі трох родаў літаратуры: лірыкі, эпасу, драмы, але робіць гэта лаканічна, сцісла, — і таму напружана, скандэнсавана і ў часе і ў прасторы, што грунтоўна і аргументавана адзначаецца ў даследаванні таго самага навукоўца: «У кароткіх фразях лаканізавана і дзеянне, і рэплікі герояў, і мова самога аўтара. У гэтай баладзе няма ніводнага эпітэта. Велізарная сіла эмоцыі заключана ў дзеянні, у манеры гаварыць, кантактаваць з іншымі» [3, с. 92].

Разгляд балад Янкі Сіпакова дазваляе нам зрабіць наступныя вывады: па-першае, у сваіх баладах пісьменнік удала спалучае фальклорныя і літаратурна-кніжныя пачаткі на некалькіх узроўнях (жанравым, вобразным, сінтакічным); па-другое, усё ў баладах гэта паказана праз самараскрыццё дзеяння, герояў, учынкаў, трапныя дэталі і ў выніку чаго ствараецца адчуванне «растворанасці» аўтара ў тэксте; па-трэцяе, у цэнтры балад таленавітага мастака знаходзіцца праблема выбару, а значыць — разважанне, унутраны палемізм і псіхалагізм; па-чацвёртае, Янка Сіпакоў у баладнай мастацкай практыцы адштурхоўваецца не ад абстрактных тэарэтычных прынцыпаў, а ад логікі самога жыцця, стараецца выявіць яго змястоўную шматграннасць; па-пятае, аўтар удала спалучае ў межах такога жанру, як балада, адзнакі драмы, эпасу і лірыкі.

Літаратура

1. Вярцінскі, А. Высокае неба ідэала. Літаратурная крытыка і публіцыстыка / А. Вярцінскі. — Мінск: Маст. літаратура, 1980. — 333 с.
2. Лысенка, А.Ф. Лінія гарызонта: Нарыс творчасці Я. Сіпакова / А.Ф. Лысенка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1986. — 119 с.
3. Мішчанчук, М.І. Ёсць у паэта свой аблог цалінны: Жанрава-стылявая разнастайнасць сучаснай беларускай лірыкі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1992. — 189 с.
4. Салавей, Л.М. Балада / Л.М. Салавей // Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: У 2 т. Т. 1: Акапэла — Куцця / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. — Мінск: БелЭн, 2005. — С. 125—126.
5. Сіпакоў, Я. Выбраныя творы у 2 т. Т.1. Паэзія / Я. Сіпакоў. — Мінск: Маст. літаратура, 1995. — 431 с.